

3. Третья монета, к сожалению, неопределима. Похоже, что она представляет собой османское акче, выпущенное в период от начала XVI до середины XVII вв. Попытаемся проанализировать нумизматический материал. Сам состав этой небольшой подборки свидетельствует об использовании комплекса от начала XVI в. до 1660-х гг. Более детальный анализ пока невозможен из-за немногочисленности найденных монет. Надеемся, что раскопки Н.П. Туровой позволят уже в ближайшее время продолжить это исследование.

Литература

1. **Федоров-Давыдов Г.А.** Клады джучидских монет // НиЭ. – М., 1960. – Т. 1.
2. **Чорелф М.М.** Клад монет Крымского ханства из фондов Центрального музея Тавриды // VIII Таврические научные чтения. – Симферополь, 2008. – Ч. II.
3. **Retowski O.** Die Münzen der Girei. – М., 1905.

Ірина Карашевич (Київ),

молодший науковий співробітник Інституту археології НАН України

Археологічні дослідження 2012 р. на Кінбурнській косі

У 2012 р. співробітниками Південної Середньовічної експедиції Інституту археології НАНУ (під керівництвом д.і.н. Біляєвої С.О.) були продовжені дослідження на території Кінбурнської коси Очаківського р-ну Миколаївської обл. з вивчення пам'яток Середньовіччя та Нового часу на Кінбурнській косі. Метою робіт цього року є подальша локалізація залишків турецької фортеці Кінбурн, заснованої у XVI ст. За Кючук-Кайнарджійським миром 1774 р. передана Росії та зруйнована в середині XIX ст. [3, 565].

Також продовжено розвідку в межах видимих укріплень, розпочату у 2009 р. [1, 37–38; 2, 35].

У складі експедиції, крім співробітників Інституту археології НАН України (д.і.н. С. О. Біляєва, О. Л. Вотякова, І. В. Карашевич, к.і.н. О.Є. Фіалко), працювали співробітники Державної інспекції з охорони пам'яток культури в Миколаївській області (ст.н.с. Курганська К.Ю., ст.н.с. Снитко І.О., н.с. Суботіна Н.Ю.) та геодезист Є. Балицький (Київ).

Кінбурнська коса, назва якої пішла від тюркського «кіл» – волос і «бурун» – мис (кілбурн), являє собою мис завдовжки приблизно 40 і заширшки менше 10 кілометрів [4, 72]. Достатньо широка на початку, в найвужчій частині вона сягає кількох метрів. Археологічні роботи проводилися на вузькій ділянці коси.

1. Розвідки на території Кінбурнської коси.

Розвідка проводилася на території між ретраншементом (російського періоду) та гіпотетичними укріпленнями турецької фортеці, які являли собою розпливчастий вал висотою до 3 м та заболочений рів. Відстань між залишками фортифікації складає 1,42 км.

Під час розвідки було встановлено, що культурні шари на схід від фортеці сильно пошкоджені численними траншеями та воронками, оскільки ця територія тривалий час використовувалася як військовий полігон, а також грабницькими ямами, залишеними так званими «чорними археологами». Під час візуального огляду знайдено фрагменти кераміки XIX ст., а також вироби з бронзи, свинцю та заліза. Матеріали, виявлені під час розвідки, відносяться до XIX ст., часів існування російського села Кінбурн. Значну увагу було приділено ділянці вздовж морської берегової лінії.

2. Розкоп № 4.

Основним завданням експедиції було дослідження території вздовж земляних валів, що помітні візуально. Їх контури, з частково збереженим ровом, непогано простежуються на космічних знімках (Рис.1). За повідомленнями місцевих жителів, частина берегу біля *Розкопу № 4* має назву «турецький міст». Під час її огляду виявлено два дерев'яних стовпа, які видно під час відливу, та знайдено бронзову татарську монету. У зв'язку з тим біля морського узбережжя на підвищенні закладено шурф 2 x 2 м для визначення наявності культурного шару.

Заповнення шурфу являло собою суміш піску із незначними вкрапленнями мушлі. У північному куті його виявлено окремі фрагменти вапняку, цегли, вкритих шаром попелу. Матеріал, знайдений в шурфі, представлений фрагментами кераміки із зеленою поливою.

На підставі виявленого матеріалу було вирішено розширити шурф до розмірів 5 x 5 м (квадрат А-1), та закласти *Розкоп № 4* (нумерація розкопу продовжує нумерацію розкопів попередніх років дослідження).

Розкоп, орієнтований по лінії північ – південь, загальною площею 100 кв. м, поділений на чотири квадрати розмірами 5 x 5 м по лінії А-Б (рис. 2).

Внаслідок постійного розмиву поверхні цієї ділянки коси, перетинання її хвилями лиманської та морської води, відбувається поступове знищення культурного шару. Матеріали, знайдені у квадратах А-1, А-2, Б-1, Б-2 на гл. 0–0,2 м, знаходяться практично в дерновому шарі та поверх виявлених кладок. Культурний шар від 0 до 0,4 м має ознаки перемішання окремих нашарувань.

Як свідчить аналіз стратиграфії та вибірки шару, під дерновим покриттям в кв. А-1 на гл. 0,2 м культурний шар являє собою суміш піску, морської мушлі та фрагментів цегли з невеликими лінзами мушлі, утвореними затіканнями морської води. На площі квадрату зустрічається значна кількість уламків скляних виробів, а також металевих предметів, пошкоджених корозією, стан збереження яких не дозволяє визначити їх форму. Крім того, на усій поверхні квадрата зустрічаються окремі фрагменти каменю вапняку із залишками будівельного розчину, битої цегли. У південно-східному куті кв. А-1 зафіксовано незначний шар попелу з домішками кальцинованих кісток тварин. На гл. 0,2 м по лінії північ-південь відкрито окремо лежачі камені вапняку із незначними фрагментами та однією цілою (розмірами 13

Рис. 1. Залишки валів та рову. Вид з космосу.

Рис. 2. План розкопу № 4.

x 14 x 13 см – один край обламаний) цеглою, регулярної кладки не зафіксовано. Матеріальні залишки поганої збереженості, сильно засолені. Відмічено значну кількість дрібних фрагментів кісток тварин.

На площі розкопу виявлено будівельні залишки: дві кладки, завал каменів та фрагмент водостоку (?).

Кладка 1. Її залишки виявлені у південному куті кв. А-1 на гл. 0,2 м у вигляді скупчення дрібних конкрецій вапняку. Кладку орієнтовано у напрямку південь-північ. Після розчищення кладки на площі квадрату встановлено, що її складено із вапняку неправильної, інколи підпрямокутної форми, з включеннями червоноглиняної цегли; простежується певна регулярність кладки. Каміння кладки сильно пошкоджене водою. Скоріш за все, це залишки фундаменту будівлі. Хоча не зовсім зрозуміло, чому вона лежить на шарі морської мушлі. Це питання залишилося відкритим, оскільки заглибитися нижче не вдалося через підняття ґрунтових вод. Довжина виявленої кладки приблизно 2,6 м, ширина 0,45 м. Задля з'ясування напрямку та особливостей кладки було закладено кв. А-2, де виявлено її продовження. На гл. 0,2–0,4 м в північно-західному куті квадрата у південному напрямку на усій площі виявлено фрагменти вапняку та битої червоноглиняної цегли. Заповнення квадрата сіро-гумусоване із значними домішками битої цегли та вапняку, морської мушлі та кісток тварин. Відкрита кладка складена з великих розмірів щільно покладених один до одного каменів, оброблених та таких, що нагадують плити. Розміри найбільшої плити дорівнюють 0,67 x 0,49 м. Довжина відкритих залишок кладки 4,68 м. Кладка орієнтована з південного сходу на північний захід. Треба зазначити, що нами було відкрито лише один ряд кладки висотою 0,12–0,8 м. Під час розчистки відкритих кладок в кв. А-1, А-2 було зафіксовано, що між ними на відстані 1,23 м регулярна постелиста кладка переривається.

Рис. 3. Залишки дерев'яної лаги (можливо, використовувалася для відведення стічних вод).

У західному куті квадрату А-1 на гл. 0,2 м зафіксовано розвал каміння, між яким виявлено значну кількість розчину та фрагментів цегли, у південно-західній частині зафіксовано матеріали турецького часу. У піщовому заповненні квадратів А-1, А-2 на гл. 0–0,2 м виявлено фрагменти металевих виробів, форму яких визначити неможливо через погану збереженість та фрагментарність речей та будівельне сміття.

У напрямку західного кута біля кладки 1 в кв. А-1 зафіксовано пляму пожежі, потужністю 0,3 см, під якою відкрито лінзу, утворену запливами морської води. Ширина плями 1,30 м від краю відкритої кладки, довжина 1,85 м. Вона являє собою потужне скупчення морської мушлі (рапани). Знахідок під лінзою не виявлено. Треба зауважити, що більшість матеріалу знайдено поряд з кладками.

Кладка 2. Вищезгаданий завал каміння в західному куті квадрату А-1 зв'язується з розвалом, виявленим в кв. Б-1 по лінії захід-схід вздовж північної стінки. Його довжина 1,06 м, ширина 0,3–0,5 м, регулярності не простежується, натомість зафіксовані окремо покладені камені. Можливо, цей завал перериває кладку № 1, відкриту в кв. А-1 по лінії південь-північ. Каміні розвалу різних розмірів, не оброблені, але зі слідами розчину.

На жаль, підняття ґрунтових вод на гл. 0,4 м не дало можливості заглибитись та дослідити наступний рівень будівельних залишків.

Подальші роботи проведені у кв. Б-1- Б-2. Культурний шар у кв. Б-1 (від 0,0 до 0,4 м) представляє гумусований пісок із значним вкращенням морської мушлі, дрібних конкрецій вапняку, битої цегли із домішкою вуглині.

Залишки водостоку (?). У західній частині кв. Б-1 на гл. 0,28 м виявлено залишки дерев'яної видовбаної лаги (Рис. 3), яка уходить в західний борт квадрату (можливо, використовувалася для відведення стічних вод). Довжина відкритої частини 0,85 м, але у напрямку (захід-схід) в бік відкритої

кладки в кв. А-1, зустрічаються дрібні фрагменти деревини. Сліди деревини обриваються біля лінзи зі слідами пожежі, яка скоріш за все, і зруйнувала її.

Заповнення у квадраті Б-2 аналогічне культурному шару кв. Б-1. Тут на гл. 0–0,2 м також виявлено змішаний шар піску, мушлі, дрібних фрагментів вапняку. Крім того, знайдені невеличкі фрагменти черепиці та кісток тварин. На гл. 0,2–0,4 м культурний шар також являв собою суміш піску, морської мушлі, будівельного сміття, дрібних кісток тварин з незначними гумусними вкрапленнями. Кладок в квадраті не виявлено, але в заповненні знайдено сильно пошкоджену монету, у якої на реверсі ледве окреслюється частина тугри, що свідчить про її належність османській монетній системі.

Вивчення будівельних залишків та наявність великої кількості будівельного сміття у заповненні Розкопу № 4 дає підставу вважати, що вони належать споруді, яка була не зруйнована, а розібрана на будівельний матеріал. Додатковим свідченням цього слугуватиме відсутність каменю як будівельного матеріалу на Кінбурнській косі та гостра потреба у ньому під час будівельних робіт наступного періоду.

Таким чином, нові відкриття на території Кінбурнської коси у 2012 р. свідчать про подальшу перспективність дослідження виявлених споруд для вивчення будівельної періодизації кожного етапу розвитку фортеці, особливостей турецького та російського періодів її розбудови та функціонування. Було отримано нові цікаві результати щодо вивчення історичної топографії.

Література

1. Біляєва С.О., Каравайко Д.В., Фіалко О.Є. Роботи Міжнародної Південної середньовічної експедиції Інституту археології НАН України у 2010 р. // Археологічні дослідження в Україні. – 2010. – К.; Луцьк, 2011. – С. 37–38.
2. Біляєва С.О., Фіалко О.Є. Про роботу Південної середньовічної експедиції у 2009 р. // Археологічні дослідження в Україні. – 2009. – К., 2009. – С. 35.
3. История Украинской ССР. Освободительная война и воссоединение Украины с Россией. Начало разложения феодализма и зарождения капиталистических отношений (вторая половина XVII–XVIII в.). – К.: «Наукова думка», 1983. – Т. 3. – С. 565.
4. Энциклопедический словарь. [гл. ред. Б.А. Введенский]. – Москва: БСЭ, 1954. – Т. 2. – С. 72.

Віталіна Калініченко (Київ),

асистент кафедри комп'ютерних технологій дизайну НАУ,
аспірант НАККіМ

До питання дослідження графіті Бендерських воріт Хотинської фортеці

Хотинська фортеця – значна мистецька, історико-архітектурна пам'ятка України, що сформувалася під впливом багатьох культур. Тому її дослідження і збереження мають велике значення не тільки для нашої держави, але й для Молдавії, Румунії, Польщі, Росії та Туреччини.